

A DÉLKELETI HONFOGLALÓK

A törzsekről nevezett helyek topográfiájában mutatkozó rendszeresség nem jellemző Magyarország déli tájain; pontosabban azon a területen, mely a kabar gyűrűn kívül esik és helynévanyaga mégis sok törzsnevet tartalmaz. Annak a ténynek, hogy az idetelepült törzsrészletek nem a Garam és Sajó között kialakított első közös szállásterületről sugarasan szerteágazó települési sávok valamelyikén érkeztek a Délvidékre, magyarázatát abban látjuk, hogy nem Vereckén keresztül, hanem más úton érkeztek az országba.

A honfoglalás történetéből ismeretes Árpád legidősebb fiának „Leventének” (Konstantinnál Liüntika) **Bulgária elleni vállalkozása**, mely nagy kezdeti sikerek után gyors visszavonulással ért véget ugyanakkor, amikor a magyar törzsek védtelen etelközi táborát besenyő támadás készítette nyugatra menekülni. Ezért sok kutatónak az a véleménye alakult ki, hogy utóbbiak voltak azok, akik Árpád vezetése alatt Vereckén át az országba bejöttek, míg Leventéék az Aldunánál, vagy a délerdélyi hágókon keresztül menekültek be a Kárpátmedencébe. Így a délről betelepülőket Levente hadaival azonosították.

A honfoglaló hadműveletek meglepő sikere azonban rácsafol a kútfőknek arra az állítására, hogy ez a nagylélegzetű vállalkozás két kudarc eredményeként jött volna létre. Az akkor három különböző államalakulathoz tartozó ország földrajzi egységének fölismerése, a területek történelmi összetartozásának tudata, a honfoglalás végrehajtásához az idők teljességének a meglátása, a Kárpátokon keresztül a síksághoz vezető legrövidebb út kiválasztása, a régi nagy árkok és sáncok által védett senkiföldjén az első szállásterület kialakíthatóságának észrevétele, az országterület három birtokosával külön-külön történő leszámolás megtervezése nem lehetett két, egymástól elválasztott menekülő csoport csupa pillanatnyi ötlete, támogatva a mesés véletlenek jóindulatú közrejátszásával. A magyarok 1100 év óta ismert történelmük legnagyobb és legsikerültebb vállalkozására bizonyára fölkészültek. **Levente bulgáriai hadjárata színlelés volt**, mely a bulgár erők balkáni lekötését szándékozta. Amikor a balkáni Bulgáriát végigdülő sereg magára vonta a bulgárok ellentámadását, akkor az ellentámadók — véleményünk szerint — már a távolabbi, még fel nem dúlt tartományokból kellett érkezzenek, tehát a Tiszavidékről is. Levente küldetésének éppen ez lehetett a célja. Ekkor tüstént távoznia kellett Bulgáriából, színleg Etelköz felé futva, de üldözőit kijátszva, nyugatra kanyarodnia és Magyarorszába betörnie. Ugyanakkor Árpád a fősereggel áthágta az északkeleti Kárpátokat és népét biztonságba helyezhette a Bükk és a Mátra vidékén anélkül, hogy nagyobb bulgár erő támadásától kellett volna tartania. Árpád erről a gigászi lépéséről nem tájékoztatta a bizánci császárt, akivel különben szövetségben állva küldte Leventét a közös ellenség, a bulgárok ellen. Azok a tények, hogy Levente visszafordulásakor a bizánciak a bulgárokkal különbékét kötöttek és hajóik a magyaroknak a Dunán történő visszaszállítását is megtagadták, arra mutatnak, hogy Árpád új honfoglalásáról most ők is értesültek, és e fordulat kiszámíthatatlan következményeitől megrettenve, nem szövetségeseknek, hanem kijátszottaknak érezték magukat.

Amikor a Levente hadsereget üldöző bulgárok Etelközbe érkeztek, ott az oda kelet felől betörő besenyőkkel találkoztak. Bizonyos az, hogy a magyarokat az egyre erősödő besenyő nyomás készítette egy új hazába költözésre. Kizártnak tartjuk azonban azt, hogy a Levente hadsereg távollétét kihasználó besenyők támadása kényszerítette volna Árpádot a honfoglalásra, ahogy ezt 50 évvel az esemény után megírt kútfők (Konstantin) és történészek hosszú sora vallotta. Árpád már korábban döntött, és úgy cselekedett, hogy a besenyő támadás nem lepte meg — hisz ez elől északra kitért! — a bulgár ellentámadás pedig egyenesen kapóra jött, miután ezek az üresbe támadtak, mialatt ő a Tiszaparton — akkor még Bulgáriában — megjelent. Levente menekülő serege sem kereste volna a Tiszavidéken hozzátartozóit, ha nem tudta volna eleve azt, hogy azok akkor már ott keresendők.

Ezek után nem minősíthetjük hitelesnek a magyar harcosok családjainak Etelközben történt lemészárolásáról szóló tudósítást sem. Ha az megtörtént volna, akkor a honfoglalóknak már az unokái sem beszéltek volna magyarul, (ahogy ezt már Marczali is kifejtette) hisz a gyermekek az anyjuktól tanulják az anyanyelvet. (Hacsak a Kárpát-medence lakosságának a zöme nem volt magyar nyelvű már a honfoglalás előtt is. Ez viszont túl merész elképzelés lenne!)

Visszatérve településtörténeti eszmefuttatásunkhoz, úgy véljük, hogy a Levente hadsereg szerepe a magyar törzsszövetség részeinek az új hazában történt megtelepedésében jelentős volt. Az Alduna és a Déli Kárpátok között nyugat felé haladva biztosíthatta a tőle északra, vele párhuzamosan vonuló magyar néprészleget a Balkánról érkező bulgár támadás ellen. Ilyen magyar néprészleg pedig az Etelköz délnyugati részén, a Szeret, Prút és Dnyeszter alsó folyása mentén nomadizálókból alakulhatott, mégpedig két okból: 1.) számukra ez az út volt a rövidebb; 2.) a Verecke felé vezető utat tehermentesíteni kellett, mert ha az egész nemzet azon halad, a legalább száz kilométer hosszú szekérsor nem lehetett volna biztosítható és nagyobb része a besenyők prédájául esett volna. Ezt az utat a Dnyeper, Bug és a felső-Dnyeszter menti néprésznek kellett járnia, lévén ez a kitérő a besenyők támadási irányából és a legrövidebb az új országban kiválasztott senkiföldjéig.

Ha ennek a déli honfoglaló részlegnek az útvonalát meg akarnánk határozni, arra csak első magyarországi szállásterületéből következtethetnénk. Minket viszont éppen ennek a szállásterületnek a rekonstrukciója foglalkoztatott és nem az útvonalé. Azon a nagy területen, amelyet délről benépesültnek minősítettünk, kiindulási alapul a Borosjenő, Arad, Temesvár, Versec vonal mentén kínálkozik az a táj, ahol a törzsi helynevek sűrűn jelentkeznek, a tőle nyugatra és keletre eső törzsnévszegegy vidékkel ellentétben. Az itt ábrázolt 24 törzsi helynevet a középkorból ismert Székelyfaluk gyűrűje veszi körül. Tőlük nyugatra nyúlik le északról a Békés-Csanád-Torontál területét övező kabar gyűrű. Ez utóbbi tény arra figyelmeztet, hogy itt két különböző településterülettel van dolgunk.

A helynevek mind a hét törzs nevét megőrizték itt. Ami pedig a székelyeket illeti, az ő jelenlétükben látjuk e kérdés — és egy ennél még nagyobb probléma — megoldását.

Azt a területet, amelyen a székelyek (1. magyarázatunkat az Adattárhoz) a magyarok honfoglalása előtt éltek Kézai krónikájában Csigla mezőnek nevezi, melynek földrajzi fekvését nem említi. Ennek

a "Csigla mezőnek" a holléte egyik alapvető kérdése tehát a magyar őstörténetnek. Anonymus a honfoglalóknak a székelyekkel történt találkozását úgy írja le, hogy az Árpád által a bihari "kozárok" ellen küldött sereg vezérei, Ősbó és Velek éppen Kórógy vize mellett táboroztak, amikor a székelyek elbük jöttek és hozzájuk csatlakozván első hadrendként indultak "Mén Marót" ellen. Anonymus előadásából az látszik, hogy az ő korában, 1200 előtt a székelyek egy része Biharban élt. (Adataink ugyanis másutt is tudnak székelyekről e korban.) Azonkívül az, hogy a bihari székelyeket délről származtatja, miután Velek nevét az aradmegyei (középkorban zarándmegyei) Elek, eredetileg Velek nevéből személyesíthette meg, és a Kórógy ér, Szentés mellett, a Csepe-szigetről elindult sereg és a Temesvidékről jövő székelyek közt mintegy a félúton van. A leírásból az is világos, hogy Anonymus a székelyeket a honfoglalás előtt nem bihariaknak tudja.

Tudjuk azt, hogy Udvarhely és Marosszék régi neve Telegdi szék volt. Ezt a nevet a kutatók a bihari Mezőtelegdre vezetik vissza, miután más Telegd nevű helyet nem ismerünk, és Biharban több helyütt is vannak székely nyomok (Gy. I.).

Tudjuk azt, hogy a mai Háromszék székelyei nem telegdiek, hanem sebesi, kézdi és orbai székelyek, kik a szászok betelepítése előtt Szeben és Nagyküküllő megyék területén voltak honosok.

Mind a telegdi (bihari) mind a háromszéki (szászföldi) székelyeknek egy közös kiindulási területet keresve: a **Biharból délre és a Szászföldről nyugatra vezető utak az Alsó-Maros és a Temes vidékén találkoznak.** Ha ennek a területnek a honfoglalás előtti földrajzi viszonyait tanulmányozzuk, ugyanolyan **ókori sánc és árokrendszert** találunk itt, (Fröhlich: Dácia nyugoti határa és a római sáncok. Arch. Ért. 1891. 425., Szilágyi I. Magyarország térképe a római uralom idején.) mint a Mátra és a Bükk alatt, ahol a Vereckén bejött törzsek első szállását jelöltük meg. Ezek a sáncok egy megbúvó népnek — a leverett avarok maradékainak — pusztai környezetben is biztonságot nyújthattak. Azonkívül a török csigla szó jelentése gáthely, mely név kiválóan vonatkoztatható a sáncok körüli mezőre.

Azt, hogy a csigla mező a magyar gyepükkel volna azonos, miután azok is "gáthelyek" voltak, azért kétli a szerző, mert a magyar gyepük sokkal későbbi létesítmények, mint a székelyek csigla mezeje. Nem volna értelme annak, hogy Kézai a gyepüket, miket általában indagines vagy gyepű szóval jelöltek, egyedül akkor nevezze törökül, amikor a székelyek őshazáját érti rajta. Szóhasználata csak akkor indokolt, ha már a székelyek is így nevezték őshazájukat. Ezt pedig még a magyarok bejövetele — tehát a magyar gyepük kialakítása — előtt tették! Azonkívül: a magyar gyepük egy roppant tág fogalom ahhoz, hogy helymegjelölő funkciót töltsenek be. A sáncok mezeje, kivált eredeti török nevéen, pontos helymeghatározás akkor is, ha Kézai már maga sem tudta azt, hogy hol volt, miután vagy az ő Gestából vagy a székelyek még élő hagyományából vette át e nevet.

Visszatérve a Levente hadsereg oltalma alatt délről jött törzsrészlegekre, az ő megtelepedésük az ellenséges bulgár területen csak úgy képzelhető el, hogy megkapaszkodtak az ott élő székelyekbe. Ez megint a honfoglalás tervezettségére mutat, mert alig tehető fel az a szerencséje a véletlennek, hogy menekülők az ellenséges területnek éppen azon a peremén, ahová megérkeztek, barátokra, testvérekre bukkanja-

nak. A székelyek szereplése Bihar elfoglalásában pedig azt tanúsítja, hogy a **Levente hadsereg fedezete alatt délről bemenekülő honfoglalók "menekülése"** egyenesen küldetés volt. Ők voltak az **átkaroló szárny**, akik a tiszavidéki bulgárok központját, **Bihart a székelyekkel megerősödve délről támadták meg**, mialatt Árpád hadai és a k felől nyomultak ellene. A támadási terv logikája a székelyekkel történt előzetes megállapodást nem nélkülözhetette.

A délről betelepült országrészek települési képeinek jellegzetességei: a sávos települési rend és a kabar törzsnevek említett hiánya mellett a **székely védőgyűrű** és a **Gyula vezérnév** jelenléte. Ahol a székelyek és a kabarok vonala érintkezik, ott szabtak a Verecke felől és az Alduna felől benyomulók egymás terjeszkedésének határt. Ahol a székely és a kabar gyűrű egymást metszi, és a két terület kissé egymásba nyúlik, ott a központi hatalom egységesítő tendenciája látszik, mert ott alakított ki állandó jellegű téli szállást magának Árpád. Így van ez Biharban (A1) és Baranyában (A2). Előbbinél a székely helynevek (30, 27, 26) átvágják a kabaroknak (28, 29, 31) Fekete-Körös menti nyúlványát, utóbbinál a kabarok (78, 79, 80, 81, 81a, 81b, 82, 83, 84, 85) nyomultak be a székely vonal (91, 92, 93, 94) mögé. Mindkét "vegyes" területen aláhúzzák Árpád jelenlétét legidősebb fiának, Tarhosnak (A27, A28, ill. A21) és utódjának, Szabolcsnak (S2 ill. S4, S8) helynevei, de ugyanakkor Gyula (G2, ill. G4, G6) és a tőle származó Kán (G5) nevét is őrzik a helységek.

Ha helyt adunk annak a föltevésnek, hogy a délkeletről benyomuló honfoglalók székely elővédeket küldve maguk elé, ezek mögött települtek, akkor — a Temes-vidéket véve kiindulási alapul — Kelet-Szlavónia és Délkelet - Pannónia (az 57-57a-58-90-91-92-93-94-95 jelű székely faluk és a Duna közötti terület) másrészt a Maros völgye kb. az Aranyos torkolatáig (az 50-51-52-53-?-54-?-55 jelű székely faluk között) voltak a déliek által birtokba vett országrészek.

Tisztán földrajzi szemlélet is arra az eredményre vezet, hogy egy délkelet felől benyomuló néprész az ott talált nagy folyók mentén települt nyugati, északi és keleti irányba. Ábránk valóban Duna-menti nyugatra haladást, majd a Drávatorok után Dráva és Duna közti kiterjeszkedést, illetve Maros menti keletrenyomulást mutat. Csupán a Tisza alsó szakaszán nem jelentkeznek a déliek jellegzetességei. Ennek oka egyszerűen az, hogy itt a vereckeiak megelőzték őket. [Lásd a közeli kabar helyeket (37, 38, 39) és őröket (7, 26, 20.)] Az Alsó-Tiszavidéken a Gyula sem hagyott helynévi nyomot, de annál inkább az előbb felsorolt területeken.

A Gyulának és a délkelet felől jövő honfoglalóknak a kapcsolatára nézve már "Magyarázat az Adattárhoz" c. mellékletünkben a vezérnevek között, Gyula alcím alatt részletesen foglalkoztunk. Itt megismételjük azt, hogy "a többiekkel Pannóniába bejött" Gyula utóbb mintegy kiküldött parancsnok került a déliek által elfoglalt és betelepített országrész élére. Szembeötlő a hasonlatosság Kelet-Magyarország és Baranya helynevei között a Gyula vezérnévtől függetlenül is, úgy, hogy már ebből a szempontból is az idetelepülő néprészek közötti szoros kapcsolatra kell gondolnunk. (Vagy egyik tájról történt áttelepülés a másikkra, s az áttelepülők régi helyneveikkel nevezték új településeiket is, vagy közös őshazai előzményekre vall a helynevek azonossága.) Szembeötlő viszont egy lényeges különbség: **A Temes-vidéktől nyugatra a**

törzsnevek sűrű előfordulása, illetve azok teljes hiánya Délerdélyben. Ez a jelenség — véleményünk szerint — a két országrész különböző idejű megszállására ill. benépesítésére utal. A Délvidéket és DK. Pannóniát még a honfoglalás folyamán szállták meg a délkeletről jövő honfoglaló törzsrészlegek és a följük rendelt Gyula. Lippától keletre a Maros völgyét a Hunyadi medencével és a Küküllők torkolatvidékével csak később — bár okvetlenül a 10. században — foglalta el "Gyula törzse", azaz egy újabb Gyulának az idejében már eggyé kovácsolt néprész, melynek ősei egy-két nemzedékkal korábban még régi, eredeti törzsük nevével jelölték magukat és szálláskörleteiket.

Ez ismét egy fontos érv a törzsneveknek a helynévanyagban elfoglalt primér jellege mellett! **Azok a területek, melyeken törzs- és vezérneveket vegyesen tüntet fel a térkép, korábban települtek, mint azok, ahol csak vezérnevek fordulnak elő a helynevek között, törzsnevek már nem.** Ezt a tételt bizonyítja az a körülmény is, hogy Árpád és a honfoglaló vezérek valamint az Árpádfiak helynevei mindig törzsnevek társaságában mutatkoznak, de Fajsz, Lél, Géza, Koppány (tehát a 3. 4. és 5. nemzedék) helynevei már törzsnevek nélkül is előfordulnak. (A37, H8, A46, A48, A49, A411, A412, A487, A56.) Hasonlóan helyezkednek el a Gyula, Kende és Ete-Hetény helynevek is. Ahogy a Gyula az egész 10. sz. folyamán betöltött méltóság neve volt, úgy a Kende=Kend, valamint az Ete=Etény is, mint néprész és helynévjelölési mód jóval túlélte a honfoglaló nemzedék korát. Ezért véljük ezeket vezérnévből képzett törzsnévnek, melyek ott is föllelhetők, ahol a hét törzs helynevei már nem.

Ahogy a törzs- és vezérnevek térképi együttes előfordulásából vagy a törzsnevek hiányából, úgy mindkét típus hiányából is két gye-pívonal között fekvő területen következtethetünk a magyarok megjelenésének idejére. Tudjuk azt, hogy még a szászok betelepítése előtt, tehát a 12. sz. első felében a délerdélyi határ védelmét már várak (Bálványosvár, Miklósvár, Erösd, Brassó, Törcsvár, Köhalom, Halmágy, Galac, Rukkor, Aranyvára, Konrádfalva, Oltszakadát és a bennük katonáskodó, ill. tartozékaikon (melyekből 24 falu nevét ismerjük) gazdálkodó várjobbágyok, azaz kisnemesek látták el. (Mittelstrasz: Beiträge zur Siedlungsgeschichte Siebenbürgens im Mittelalter. München 1961. és Györffy: Székelyek eredete és településük története. Bp. 1941.) A legkülsőbb gye-pívonal — ennél beljebb lévén — még korábbi településterület védelmére létesült, tehát legkésőbb a 11. sz. folyamán. Éppen a példának felhozott délerdélyi területen határozhatjuk meg az A 11 jelű terület betelepülésének és gye-püjének korát, még pedig legkésőbb a 10. sz. utolsó negyedére. Györffy az itt található Székelyzsombor (1481: Sombor) és a sepsiszéki Zsombor puszta (1342: Sumbur) nevében az utolsó Gyula testvérének településeit mutatta ki, akinek birtokát Szt. István 1003-ban részben Csanád vezér apjának, Dobokának — lásd Datk (1235: Dubucha) — részben Erdőelvi Zoltánnak — lásd a miklósszéki Zoltángyepü (1349: Zoltángyepew) és a sepsiszéki Zoltán falu (1366: Zoltam) nevében — adományozta. Zsombor viszont itten 1003 előtt volt téli és nyári szállásokkal rendelkező birtokos (Györffy: Honfg. 11. kép).

Ebből a konkrét esetből az is látszik, hogy Szt. István, amikor ellenzékét megtörve, annak birtokait kisajátította, oda nem a különböző törzsekből összetoborzott katonaságát telepítette, kik régi törzseik nevével nevezték új falvaikat, hanem híveit, kikről aztán a birtokot a nép elnevezte. A törzsekről nevezett helyek ugyanis száz évvel korábbiak.

2. A SZÉKELYEK ÚTJA A SZÉKELYFÖLDIG

Amint azt az elmondottakból láttuk, a honfoglalás problémaköre a székelyek eredetének, őshazájának és a 10. században betöltött szerepének problémájától elválaszthatatlan. Ugyanakkor a székely őstörténet sem tárgyalható önállóan, a magyar honfoglalástól függetlenül. A szerző 1962-ben Erdély településtörténetéről kívánt tájékoztatást nyújtani mindazoknak, akik magyarok, székelyek, szászok és románok (vlachok) Erdélybe településének mind időbeli, mind térbeli adatai iránt érdeklődnek. Hamarosan átlátta azt, hogy csupán a szászok Erdélybe telepedése volt olyan történelmi folyamat, amely önállóan vizsgálható. A románok erdélyi megjelenése már csak a román nép kialakulásának és vándorlásának ismeretében érthető. Miután Erdély magyar megszállása a honfoglalás keretében zajlott le és ennek a területnek magyar birtoklását sok helyütt székely elővédek biztosították úgy, ahogy azt néhány nem erdélyi területen is regisztrálhattuk, nem maradt más választásunk, mint a kabarok és székelyek törzseivel bővült egész magyarság 10. századi településtörténetének ábrázolása.

Visszatérve Erdély nemzeteire: e fejezetünkhöz csatolt térképek és Adattár a magyarok és székelyek egy részének a 10. század folyamán Erdélybe településére nézve éppúgy tájékoztat, mint a többi birtokba vett területre nézve. A szászokkal egy külön fejezetben foglalkozunk, a románok Erdélybe települését pedig kialakulásuk és vándorlásuk vázlatos ismertetése után tárgyaljuk. Adósok vagyunk viszont a székelyeknek a 10. sz. utáni településtörténetével. Az eddig tárgyaltakból kiderül az, hogy székelyek a honfoglalás majd a 10. sz. településtörténeti mozzanatai folyamán az ország sok részén — így Erdélyben is több helyütt — kimutathatók. Ha most egy további fejezetben azt mondanánk el, hogyan alakult ki az a ma és régóta ismert állapot, hogy a székelyek valamennyien Erdélyben laknak, vizsgálván székenként külön-külön azt, hogy honnan, mikor, milyen közbeeső területeken megállva jutottak el a Székelyföldre, el kellene mondanunk e fejezet jó részét bevezetésül, hogy kutatásunk módszereit ismertessük, érveinket megvédjük, adatainkat alátámasszuk.

Egyszerűbb megoldásnak ígérkezik az, hogy mindezekre — a székelyeket illető kérdésekre — itt mintegy az I. fejezetünk függelékeként adunk választ. Ezt az eljárást az is indokolja, hogy e fejezetünk olvasóiban — pontosabb, ha tanulmányozókat mondunk, hisz szövegeink csupán térképeink és adataink magyarázatára és alátámasztására szolgálnak — jogosan merülhet fel az az igény, hogy a Székelyföldön ismert székelyek és a 10. századra nézve általunk ábrázolt — éppen nem székelyföldi — szállásaik között a teret a vándorlásukról alkotott képünk ismertetésével áthidaljuk.

A székelyek korábbi szállásterületeinek kiderítéséhez a legalkalmasabb módszer az, ha mai hazájukból kiindulva következtetünk annak előzményeire. A Magyar Királyság utolsó 50 évében érvényben lévő közigazgatási beosztás szerint a Székelyföld Udvarhely, Háromszék,

Csik és Maros-Torda vármegyék területe között volt felosztva. Utóbbinak csak a déli fele, a többi háromnak — néhány falutól eltekintve — egész területe a Székelyföldből alakult. Ettől elkülönülve Torda-Aranyos megye egyötödében éltek székelyek. A rendiség korában azonban a kiváltságolt nemzetek: székelyek, szászok, kúnok, jászok földjei nem vármegyékre, hanem ősi, sajátos politikai egységekre oszlottak. A Székelyföld közigazgatásilag székekre volt osztva. Némelyik szék több régi szék egyesüléséből keletkezett, némelyek pedig egy régi közös szék önállósult részeiként kezdtek új életet, ahogy azt táblázatunk — a néha bonyolult részletek mellőzésével — mutatja,

A dualizmus korában vármegye	A XVIII. sz.-ban -szék	A középkorban -szék (districtus)
Udvarhely	Udvarhely -	Telegdi
Maros-Torda	Maros - (és Torda m. keleti fele)	
Háromszék	Három -	Sepsi (Sebesi)+ Miklósvár Kézdi - Orbai -
Csik	Csik -	
Torda-Aranyos	Aranyos - (és Torda m. nyugati fele)	Csik - Kászon - Gyergyó - Aranyos -

Azt látjuk tehát, hogy differenciálódás csak az egykor hatalmas Telegdi szék esetében történt, a többi szék integrálódás eredménye. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy Csíkmegye területe a 12. sz.-ban még teljes egészében a Telegdi székhez tartozott, majd rajta hosszú időközben három önálló szék keletkezett, mik végül egyesültek, azt kell mondanunk, hogy a 10. századtól egészen a 15. századig a székelyeknek a Székelyföldre történt beköltözése volt a fokozatosan megismételt újjászervezések oka. Ha nem így volna, azt kellene feltennünk — többek között — hogy egyetlen székely egység egyszerre betelepül Háromszékbe, ahol nyomban három önálló székre oszlik, mik századok múltán — lélekszámuk tetemes növekedése ellenére — nem osztódnak tovább, hanem egyesülnek. Ugyanakkor Csík esetében a fordítottjával lenne dolgunk: a telegdi székelyek számbeli megnövekedése folytán Csík önállósul, majd területén önállósul Kászonszék később Gyergyószék is, végül mindhárom ismét Csíkszékben egyesül.

Mielőtt tovább mennénk fejtegetéseinkben, szükséges leszögeznünk azt, hogy a székely székek — vagy ahogy a 14. sz. előtt hívták: districtusok — elsősorban a székelyek politikai-katonai szervezetei voltak és csak szekundér jellegű a mai Székelyföld területi beosztásában kifejezésre jutott szerepük. Kimutathatók, amint látni fogjuk, a székelyek

korábbi lakhelyein is. A Székelyföld korai területi felosztása a telegdi-ek és Háromszék három széke között még akkor történt, amikor a székelyek néhány széke még a többiektől elkülönülve, egyéb területeken élt. Azok idevándorlása után a korábban kialakult esperesi kerületi beosztás megmaradhatott ugyan, de a politikai megváltozott. Azt akarjuk ezzel mondani, hogy a Székelyföld egyházi területi beosztását akkor kapta, amikor a telegdi, sebesi és kézdi székelyek már ott laktak, de az orbai, csíki, kászoni és gyergyói székelyek még nem. Azért tartozott Csík, Gyergyó és Kászón a telegdi főesperességhez. Orbaiszék pedig a gyulafehérvári főesperesség kézdi esperesi kerületbe, mert ezek a későbbi székek, még mint gyéren lakott területek, a már lakott székek esperesei alá utaltattak. A mai Csík megye benépesülése — miután három szakaszban történt — nem tette indokolttá az egyházi beosztás megváltozását.

A kézdi esperesi kerület megalakulásakor az orbai székelyek még Szászorbó környékén laktak, mint ahogy néhány évtizeddel korábban a kézdiék tőlük keletre Szászkézd körül, a sebesiek pedig nyugatra, Szászsebes vidékén. Tehát valamennyien a délerdélyi Szászföldön.

Azt a tényt, hogy a székelyek — legalább is egy részük — korábban mai hazájuktól nyugatabbra laktak, az erdélyi szászok kitűnő történése G. Fr. Marienburg állapította meg 1861-ben. II. Endre a szászoknak adott kiváltságlevelében 1224-ben "Terra Syculorum, terrae Sebus"-ról ír, közelebbről: "molendinum in fluvio Sebes circa finem eiusdem possessionis-sc. Gussubel vocatal in vicinitate et confinio civitatis Sebus existentis — a parte occidentali situatum." Marienburg, aki régóta azon tűnődött, miért van Szászsebesen Szeklergasse, megtalálta a várostól nyugatra a Gieszhübel nevű helyet, mit a király oklevele is említ, s ezzel igazolta azt, hogy a Sepszi szék a mai Szászsebesről nyerte nevét, miután a 13. sz. elején még ez a Sebes volt a központja. (Otto Mittelstrasz: Beiträge zur Siedlungsgeschichte Siebenbürgens im Mittelalter, München, 1961.)

Marienburg felfedezését eleinte sokan — kivált Németországban — nem akarták elfogadni. Amikor aztán a helynévkutatók ugyancsak Szebenmegye területén figyelmesek lettek Szászorbó nevére, Nagyküüllőben pedig Szászkézd kínálkozott kiegészítésül, nem lehetett többé vitás az a tény, hogy a háromszéki székelyek lakóhelye azelőtt a délerdélyi Szászföld volt.

Amikor Szászsebes székely központ volt, akkor a környéken is székely lakosságot kell feltételeznünk. Minket most két kérdés érdekel: 1.) Az adattárunkba fölvetett "Székely" nevű helyek valamelyike Szászsebes környékén fekszik-e? Mert ha igen, akkor megvan a közvetlen kapcsolat a korai székely pozíciók és a mai Székelyföld egyik széke között, mely egyúttal azt is bizonyítja, hogy alaptérképünk fehér háromszögei mögött több rejlik, mint 1-1 szórványos székely örtelep. 2.) Szászsebes környékének és a mai Sepsiszéknek a helynevei között van-e hasonlóság vagy egyezés? Mert ha igen, akkor a többi szék korábbi helyei is kikövetkeztethetők helynévegyeztetés módszerével.

Az első kérdésre igennel felelhetünk, miután Bencenc a határában ismert Székelysúly patakkal (53) 23 km.-re esik Szászsebestől nyugatra. Bencenc től DNy-ra pedig, 33 km.-re van a Székelyek hegye (52).

Ami a második kérdést illeti: ha Szászsebes, Bencenc és a Székelyek hegye által jellemzett területen olyan helyneveket keresünk, mik-

nek Sepsiszékben a megfelelőire találunk, akkor az alábbiak kínálkoznak:

Szászsebes		Sebesi=Sepsiszék	
Ó-Sebeshely			
Szt. György (Bencenc mellett!)	1490	Sepsi-Szt. György	1332
Kelnek, 1291: Kelnuk		Kálnok	1332
Rea , 1443: Reye		Réty	
Flot , 1321: Folth		Fotos-Martonos	

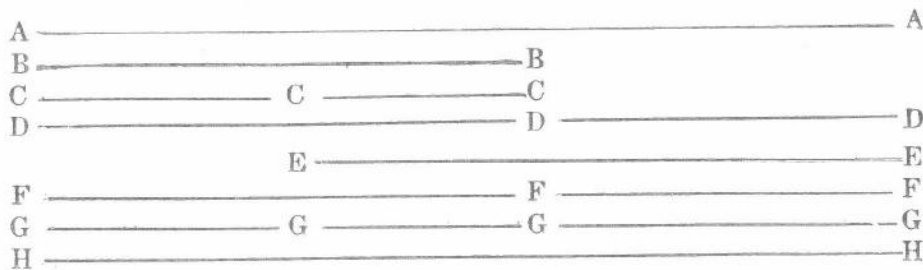
Ha vizsgálódásainkat Hunyad megye távolabbi területeire is kiterjesztjük (Csánky és Mittelstrasz szerint Székelysülly (52) a Magyar-Zsil neve volt, s ez nem Bencenc mellett folyik, hanem a megye déli részén!) akkor táblázatunk az alábbiakkal bővül:

Arki	1458:	Arky	Déva vidék	Árkos	1332
Bácsi	1332:	Bachi	Déva v.	Bácsfalva (Brassóm)	
Bikó	1518:	Byko	Déva v.	Bikfalva	
Rákosd	1358:	Rakustd	Vajdahuny.	Alsó-Rákos (N.Kük.)	
Szentkirály	1358:	Scenkyral	Vajd. v.	Sepsi - Szt. Király	1332
Zalasd	1414:	Zalasd	Vajd.v.	Zalán	1332
Liszgyány	1497:	Lyzgyany	Vajd.v.	Lisznyó	
Kökény	1499:	Kewken	Vajd. v.	Kökös	
Cserna	1446:	Charna	Vajd. v.	Csernátfalva (Brassó m.)	
Maros-Illye	1468:	Illyefalva		Illyefalva	1332
Kaján	1330:	Kayanfw	Marosillye v.	Kilyén	1332
Kiskaján	1389	Kizkayan	"		
Szacsva	1455	Zachwa		Szacsva	
Egregy folyó		(=Cserna)		Egerpatak	
Nagyág	1465	Naghag	(Egy székely ág nevéből keletkezhetett. V.ö. a Marosszéki székelyek VI. nemének — Ábrahám — 1. ágával: Nagyág)		

Ilyen nevek, mint Szt. György, Szt. Király, Arki, Rákosd vagy Kökény, önmagukban figyelembe sem vehetők, hiszen gyakori védőszent nevek vagy a terepre és terményeire jellemzőek. De együttesen és Kelnek-Kálnok, Szacsva-Szacsva, Zalasd-Zalán, Kaján-Kilyén, Folt-Fotos egyezések társaságában meggondolkoztatnak, kivált ha tudjuk, hogy az egész Sepsiszék mai községeinek száma 41, melyekből mi 14-et egyeztethetünk.

A Sepsiszékkel kapcsolatban alkalmazott kutatási módszert Kézdi-és Orbaiszék helyneveire kiterjesztve azt látjuk, hogy utóbbiak helyneveit nem annyira Száskézdi és Szászorbó környékére, mint inkább Biharra és Szilágyra vezethetjük vissza. Ugyanakkor Száskézdi és Szászorbó környékén olyan nevek, mik a mai Székelyföldön nem ismétlődnek, szintén Biharból és Szilágyból származtathatók esetleg Dés vagy Torda környéki közvetítéssel az alábbi séma szerint:

Bihar - Szilágy	Mezőség	Szász - Kézdi v. Szász - Orbó vidéke	Székelyföld
-----------------	---------	--	-------------

(Lásd táblázatunkat a székelyföldi helynevek származtatásáról).

Az, hogy az itt összehasonlított helynevek alapján az egyes székely részlegek korábbi szállásai megállapíthatók, egyáltalán nem bizonyos, csak lehetséges. Nehézséget okoz az, hogy a korai időkből székely főemberek nevét nem ismerjük. Így aztán Albis, Márkos, Derzs, Bós, Ákos és Cseke véletlen egyezések is lehetnek, minden előfordulásuk esetében más birtokostól származván. Egy-egy száraz árok (Hosszú aszó) vagy hársfaerdő (Száldobágy, miután száldob=hársfa a régi magyar nyelv keleti nyelvjárásaiban) egymástól függetlenül fordulnak elő különböző tájakon. A névadásban viszont szerepet játszhatott az óhaza emlékeit konzerváló szándék, mely mindannyiszor megnyilatkozott, ahányszor erre alkalom (árok, hársfa, stb.) kínálkozott. Orbaiszékkal kapcsolatban öt Orbó nevű falut említettünk, melyek mindegyikénél nem tételezhetjük fel azt, hogy külön-külön a szláv vrbovó (=fűz származéka, Kniezsa id. m.) magyarrá torzulásai lennének. A fűzről ugyan sok hazai helységet neveztek el az itt lakó szlávok. Verbó, Varbó, Verbók, Gorbó stb. helyneveink mind ebből erednek, de a vrbovó csak azokon a tájakon lett orbává, melyek egymással egyébként is helynévi rokonságot tanúsítanak:

Kelet-Magyarország és Erdély határvidékén:	Belső-Erdélyben északon, délen	Székelyföldön
--	--------------------------------	---------------

Körös folyó	Körös 1345 Kü.	
Albis Bi. 14. sz.	Albis (Kézdi-)	
Sári " 1216	Sárfalva Kézdi	
Sárfő " 1278		
Almás " 1291	Almád (Sász-) — Almás (Kézdi-)	
Baromlak Csa. I. 1247	Nagy-Baromlak	
" " II. 1256		
" Bi. III. 1327		
Lüki Bi.	Lükitelek Ar. 1271	
Márkos Bi. 1163	Hosszuaszo	Márkosfalva (Kézdi-)
Hosszúaszó Bi.	Kraszna- 1322 Kü.	
(1236-ban már lakatlan!)	Hosszúaszó 1322 Kü.	
	Kézd (Szász-)	Kézdizsék
Pér (Szilágy-)		Impér (Kászon-)
Tasnád, Szi. 1246: Tusnád		Tusnád (Kászon)
Ebejen: Székelyszász	?	Szászfalu (Kézdi-)
(=század)	Szt. Katolna	Szt. Katolna 1332
Nyir-Iklód Sza.		Kézdi
Iklód Bi. 1329	Nagy-Iklód — Kis Iklód Do.	
Mócs Bi. 1219	Mócs 1329. — Mócs 1278	
	Ko. Kü.	
Orbó (Tasnád-) Szi.	Orbó (Dés-) — Orbó F.,	Orbó (Szász-)
	Szo. Köz- Fe.	
	A.-	Orbaiszék

Csomaköz Sza. ————— Csomafája ————— Csomakörös Orbai
 Érkörös Szi.)
 Désháza Szi ————— Dész Szó.—Désfalva Kü.
 Nagy-Enyed — Kis-Enyed
 F F
 Hary Ar.— Haraly Orbai
 Kösmő patak Bi. ————— Kösmöd patak Szi. ————— Küsmöd Udv.
 Parajd 1332
 Csegöd Bi. 1290 ————— Csög Szi. 1212 ————— Csöb Udv. Ker.
 Atyás Bi. 1283 ————— Atya Sza. ————— Atyha Udv. Par.
 Korond Szi. 1383 ————— Korond Udv. Par. 1332.
 Száldobágy (Hegyköz-) Száldobos (Székely)
 Bi. 1236 Udv. Hom. 1332
 Szoldobágy Bi. 1226 Szoldobágy
 Száldobágy (Körös) Bi. (Bük-) Sza. }
 Daróc (Király-) Sza. ————— Deróc (Homoród-)
 (Puszta-) Udv. 1224
 Nyir-Derzs Sza. ————— Derzs-hida Szi. ————— Derzs Hom. Udv. 1332
 Homoród patak és helység Sza. ————— Homoród patak Udv.
 helység (Nagy Küküllő)
 Csekehida Bi. 1322 ————— Cseke (Szatmár) ————— Csekefalva Udv. Ker.
 Csekefalva (Csik-)
 Panit (Szilágy-) ————— Cselak F. ————— Panit (M)
 Bósháza Szi. ————— Kolozsbós Ko. ————— Székely-Bós (M)
 " -Bő (M)
 Adorján Sza. ————— Nagy Adorján (M)
 Kis Adorján (M)
 Mező-Terem, N. Teremi Kü.
 Sza. K. Teremi Kü.
 Akos ————— Akosfalva (M)
 Aranyos- ————— Meggyesfalva (M)
 Betfia Bi. ————— Meggyes Sza. ————— Betfalva Udv.
 Olaszí Bi. ————— Zethetelek Ar. ————— Olasztelek Udv.
 Zetelaka Udv. 1332.

Szilágyság É. Erdély Közép Erdély D.Erdély Székelyföld
 Tasnád-Orbó — Dész-Orbó
 Felső ————— Szász-Orbó ————— Orbaiszék
 Köz. Orbó
 Alsó-
 Csomaköz ————— Csomafája
 Érkörös ————— Csomakörös
 Désháza ————— Dész
 Doboka ————— Doboka
 Hary ————— Haraly
 Nagyenyed ————— Kisenyed
 Tasnád ————— Tusnád

Sokkal kézenfekvőbb azt vélnünk, hogy az orbai székelyek egyik Vrbovót neveztek Orbónak, és miután itt a többi székellyel — elsősorban a kézdiekkel — szemben függetlenségre tettek szert, magukat orbainak, továbbköltözködésük folyamán pedig minden új központjukat Orbónak hívták, az eredeti Vrbovótól már teljesen függetlenül.

A helynevek hasonlóságából eredő következtetésünket hathatósan támogatja az a körülmény, hogy mind a "Székely" helynevek — Biharban, Dés közelében, Nagyenyed közelében — mind a korai gyepük rajza székelyek jelenlétét igazolja, vagy valószínűsíti a kérdéses területeken.

Érdekes éppen a fölsorolt udvarhelyi falvainknak a gyepükhöz viszonyított elhelyezkedése. Észak-bihari és szilágyi helynevekkel Udvarhely északi, Parajdi járásának és déli, Homoródi járásának falvait állítottuk párhuzamba. Előbbiek északra esnek a Küküllők forrásvidékén ábrázolt gyepüktől (810-812), utóbbiak délre (815-816). Ez a tény mindenképpen későbbi településről vall a gyepün belüli udvarhelyi — főképp Székely-Keresztúr környéki — területtel szemben. Ugyanakkor Keresztúr környékén néhány Nagyvárad - Mezőtelegd vidéki helynév ismétlődik, Marosszéken viszont a Szatmár és Szilágy határos vidékeiről valók.

Mindezekből az alábbiakra következtethetünk:

1.) A sebesi székelyek Sepsiszékre költözésük előtt huzamos ideig Szász-Sebes, Bencenc és általában Hunyad vármegye területén éltek. A kézdi és orbai székelyek viszont csak rövid ideig voltak Szászkézd és Szászorbó körzetében honosak, ezért mai falvaik nevükben nem annyira a Szászföldet, hanem azt a vidéket tükrözik, ahol a leghosszabb időt töltötték: Észak-Bihart és Szilágyot. Innen lépcsőzetesen helyeztettek kelet, délkelet felé. Ez meglátszik Dés, Torda, Nagyenyed környékének helynevein.

Ezek szerint a három szék csak a mai Háromszék területén találkozott össze, miután kettő közülük a telegdi székelységből vált el. Az orbaiak eredetileg a kézdiakkal álltak kapcsolatban, s csak a Szászföldön váltak a sebesiek szomszédjaivá. Ez is indokolhatja az egyházi beosztást, mely szerint a Székelyföldön a kézdi főesperesség alá tartoztak.

2) A telegdi székelység eredetileg nemcsak Biharra és az akkor ahhoz tartozó Kalotaszegre korlátozódott, hanem Szilágyra és Szatmárnak azokon a vidékein is örködött, amelyek ÉK-K. felé az első gyepűvonalba estek.

A telegdi fokozatosan szállták meg a Székelyföld nyugati felét. Legelőször Marosszéket — melynek helynévanyaga a legősibb karakterű — majd Udvarhely nyugati harmadát a 10. században. Még ezt a mozgást megelőzően kerülhettek az orbaiak ősei a két Szamos összefolyásának környékére melyet még az első erdélyi gyepűvonal vett körül.

Miután a Gyula délerdélyi különállása megszűnt és Szt. István egész Erdélyre kiterjesztette a hatalmát, a meghódított tartományban az Aranyos torkolatvidékére a kézdi, a Küküllőre pedig az orbai székelyeket telepítette.

3.) Marosszék és Nyugat-Udvarhely helynévanyagának korát vizsgálva azt látjuk, hogy a 10. századra utaló névből Marosszék legnyugatibb részén van a legtöbb (tíz), az Udvarhelyi járásban már csak egy. Az 1200 tájára annyira jellemző -falva összetételű helynevekből viszont Marosszéken van a legkevesebb és a Keresztúri járásban 14, az Udvarhelyiben már 19. Ez a szám természetes szaporodással már nem indokolható. Úgy véljük, hogy ekkor költözött át a telegdi székelység zöme Mezőtelegd (Bihar) környékéről Udvarhelybe, ahol új központját Székelyudvarhelyen kialakította.

4.) A telegdieknek ezt a döntő átcsoportosítását nyilván megelőzte a kézdieknek Aranyosszékéből Szászkézd és Meggyes vidékére költöztetése. Befejezésüképpen pedig a Szilágyban maradt részlegek kerültek Parajd ill. a Homoród folyó környékére.

A 13. sz. küszöbén tehát a telegdi székelyek szorosán fölzárkóztak Marosszék és Udvarhely területén a keleti határ közelében. A háromszékiek viszont egymástól kissé elkülönülve a délerdélyi Szászföldön — 1150 óta már szászok közé ékelve — a déli hágók útjait őrizték.

II. Endre 1224-es oklevelében a délerdélyi területet Sebestől Baróig a szászoknak adta, kiket nyilván újabb telepés csoportokkal erősített meg. Ezután kerültek a sebesi székelyek Sepsiszékre, ahol 1252-ben már említve vannak, 1260-ban pedig a kézdiek a tatárokkal szemben kifejtett hősiességük jutalmául megkapják Aranyosszékét, de ugyanakkor a mai Kézdiszékét is meg kell szállniuk. Kb. egyidejűleg kerülhettek az orbaiak az Orbai székbe. Abból a tényből, hogy a kézdi székelyek amikor a Nagyküküllő mellől a Kárpátok mellé kellett költözniük, jutalmul a belsőerdélyi Aranyosszékét kapták, három tanulság vonható le. Először: egy határmenti új terület elnyerése nem jelentett jutalmat a székelyeknek, hanem veszélyes készenléti helyet. Másodszor: a király koncepciója, egy egységes délerdélyi Szászföld kialakítása, megkívánta azt, hogy a székelyek (Szász-) Kézdet kiürítsék. Még jutalmul sem maradhattak ott. Végül: jutalomból a belsőerdélyi Aranyosszékét kapták, mely épp olyan messze van Szász-Kézdtől, mint a Kézdi Medence, csak ellenkező irányban, tehát ez tekinthető a kézdiek Szászkézdnél is korábbi lakhelyének. Mert ennek a költözködésnek az adhatta meg a jutalom jellegét, hogy visszaköltözködés volt a már ismert és szeretett óhazába. A távolság pedig azért érdekes, mert Szilágytól Aranyosszékig ugyanannyi a távolság, mint Aranyosszékétől Szász-Kézdig, ill., mint Szász-Kézdtől a Kézdi Medencéig. A kézdi székelyek állásváltoztatása tehát három egyenlő nagy szakaszban történt.

5.) Ha kiindulásunk és eddigi eszmefuttatásunk helyes, akkor azt mondhatjuk, hogy a 13. sz. közepéig Erdélyben a székelyek alábbi differenciálódását ill. integrálódását regisztráltuk: A Maros völgyében, Aradtól keletre nyomult előre egy székely csoport, melynek a 13. sz. elején (Szász-) Sebes volt a központja. A 10. sz. elején a Sebes-Körös, Berettyó, Kraszna és Szamos mentén az Alföldre vezető utak biztosítására a székely törzs zöme volt beosztva a Királyhágó és a Szamos-Kapu térségében. Ezek központja Mezőtelegd volt, Nagyváradtól keletre. Ebből a tömegből kiváltak az orbaiak, majd a marosszékiek, végül a kézdiek ősei. Miután az orbaiak és a kézdiek többé nem kerültek a telegdiék szomszédságába, önállósultak. A telegdi anyaszék Udvarhelyt részletekben szállván meg, a közvetlen kapcsolatot a Maros-mentiekkel kezdetől fogva fönnttarthatta, s így utóbbiak önállósulása csak később következett be.

A telegdiektől elvált orbaiak és kézdiek Délerdélyben a sebesiek közelébe, végül azokkal Háromszékben egymás mellé telepedtek.

A csíkiek, gyergyóiak és kászoniak őseiről még nem szóltunk.

Csíkszék megalakulásáról a mai Csik vármegye területén történelmi adatunk nincs. Első említése az 1332-es egyházi beosztással kapcsolatos, amikor a Telegdi főesperesség Csíki esperesi kerületeként szerepel már 17 plébániával. Ezek közül 14 volt a tulajdonképpeni Csíkszékben, míg 2 Gyergyóban, 1 pedig Kászsonban létesült. Ezért Györffy

a telegdi székelység továbbterjeszkedő szaporulatának tekintette a csíkieket. Telegdi jellegüket az egyházi beosztásból, újabb keletüket pedig helyneveik karakteréből, melyek között a védőszent és a -falva típusúak a túlnyomóak, következtette. E helynevek alapján Csíket már Kniezsa is Háromszéknél fiatalabb településnek tekintette, de a felcsíki Ajnád, Fitód, Zsögöd és a gyergyói Ditró keletkezését — miután ragozatlan személynévi eredetűek — a 13. sz. közepe előtti időre határozta meg. (Kniezsa KM.)

A gyepüket föltüntető térképünkön azt látjuk, hogy azok a 11. sz. ban már Csík és Háromszék egy kisebb részét körülölelve kifutottak a kárpáti országhatárra. Nos Ajnád, Fitód és Zsögöd éppen a 823, 831-838, 827 sz. gyepút jelölő helyneveink között fekszenek. Ez magyarázhatja korábbi keletkezésüket és egyszersmind azt a tényt is, hogy az egyházi beosztás kiterjedt erre a területre még Csík többi részének benépesítése előtt. Nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget, hogy a csíki székelyek zöme egy-két századdal később egy másik főesperesség, esetleg másik püspökség területéről költözzék majd királyi parancsra Csíkba.

A telegdi és a háromszéki székelyek korábbi hazái a korábbi gyepük mentén helyezkedtek el. A telegdiek kialakulási területe pedig egy dukátus volt, a bihari, melynek északi, keleti és déli karéján ismeretesek a székely helynevek. Ha ilyen analógia után kutatunk, hogy a csíki ősszék területét meghatározhassuk, a Temesvidék kínálkozik párhuzamként sok székely helynévvel (46-51), melynek déli részén Géza majd Zerind (Szörény) hercegek krassói dukátusa ismeretes (a krassói dukátust illetően 1. Györffy: Honfg. 17. kép és 216. old., valamint Heckenast i.m.). Úgy véljük, hogy a Temes- és Arad-vidéki székelyek északi csoportja a Maros mentén Hunyadba és az azzal határos Szászsebes-i területre húzódott a délerdélyi völgyek védelmére, ugyanakkor a déli csoport az Alduna közelében a határ ill. a Krassói dukátus biztosítására rendeltetett. Ez utóbbiban látjuk a csíkiek őseit. Bár helynévgyeztetésre Csík helynevei alig alkalmasak, mégis meggondolkoztató az Oravicabánya közelében eredő Csiklova folyócskának a neve, mellette Csiklóbányával és Csiklófalúval (1437: Chiglobanya Cheglo Cs. II. 100.) Föltehető egy Csigla → Csikló → Csík fejlődés. Az eredeti g-re vall az okleveles adat, a mai Csík viszont névértelmesítés eredménye lehet, minthogy a csiklói székelyek az Olt völgyében egyetlen csíkban települtek le. Ez a név bármilyen előzmény nélkül is létre jöhetett ugyan, de a többi szék esetében mindig az előző lakhelyek (Telegd, Sebes, Kézsd, Orbó) adták az elnevezést. Miért lett volna ez Csíkban másképp?

Székely környezetben a csigla földrajzi névként másutt is előfordul. Reuter a Kalotaszegen, Gyalu környékén akadt rá, de kimutatta DNY. Dunántúlon, Váty volt székely falu (91) határában is Csigolai gödör, Csigolai kút és Csigolafej — v.ö. az udvarhelyi Gyepűfeje hegynévvel 826. — (Reuter-Zsolt: Nagyváty és környékének helynevei. A Baranya megyei levéltár 1971. évi évkönyvében.) Így nem erőltetett a székely csiglát, gáthelyet Csiglóval is összefüggésbe hoznunk. Azonkívül a Karas víznév a Krassó területnév forrása a török Kara-sug—Karasuj=fekete víz szó. Már Kniezsa rámutatott arra, hogy nem lehet véletlen az, hogy főfolyóink közül egyedül a Székelyföldön eredő két Küllőnek van török eredetű neve (Kökeleg—Kökelej=kökényes). Ugyanakkor a Székelyföld határában Brassó város neve megy egy török Bor-

-sug—Bor-suj-ra (=szürke víz) vissza, melyből Bara-só majd Brassó lett. (Rásonyi-Nagy: Magyar Nyelv XXV. 17.)

Abból a tényből hogy a Karasó víznév a baranyai — Vátyi — volt székely területen is előfordul két ízben is (Györffy I. 252.) egyéb török földrajzi nevek, köztük Karán társaságában (v.ö. a szörényi Karánsebessel, mely Karán és Sebes városok egyesüléséből keletkezett), a látásmasztva látjuk azt a véleményünket, hogy Baranyába a Temes vidékéről nyomultak be a magyarok székely elővédekkel, akárcsak Kraszóba, az Alduna közelébe. Különben a délerdélyi magyarságnak mind a székelyföldiekkel, mind a déldunántúliakkal és Szlavóniában élőkkel való szoros kapcsolatát nyelvészek is észre vették. Benkó a nyelvföldrajz tényeiből Székelyföld, Dél-Erdély, D. és DNY. Dunántúl, ÉNY. Dunántúl és a Kassa vidék magyar nyelvének egykor azonos nyelvjárástípusát állapította meg (A nyelvföldrajz történeti tanulságai). Kiss Jenő a Székelyföld, Szlavónia, Ormánság (Baranya) Göcsej és Órség (DNY. Dunántúl) ÉNY. Dunántúl és a Csallóköz nyelvéről mutatta ki ugyanazt (A nyelvtörténet leíró szempontú képzővizsgálatáról. Magyar Nyelv. LXVI. 2.).

Krassó és Csík között összefüggést a két területnek a határvédelemben betöltött szerepében is kereshetünk. IV. Béla "ifjabb király" korában folytatott bulgáriai hadjárata után, 1230-ban szervezte meg a Szörényi Bánságot, Krassó megyétől keletre és délkeletre, mely a későbbi Szörény megyét és Olténiát (Kisoláhországot) is magában foglalta. Ennek a területnek katonai védelmét 17 évvel később a johannitákra bízta. Ekkor tehát a volt Krassói dukátus székelyei elől elszaladt a határ az Olt Kárpátokon túli szakaszára. Négy évvel később azonban a Dnyeper- és Bug-vidéki tatárok újabb betörésétől tartott a király és az ország. Az aggodalomhoz a tatárok támadása Lengyelország és Litvánia ellen és Berke kán fenyegető levele Bélához alapos okot szolgáltatott. A keleti veszedelem csak 1264-ben múlt el.

Ezek szerint a krassói székelység 1241. (tatárjárás) és 1260. között kellett átvegye a veszélyeztetett csíki hágók védelmét. Meglehet az is, hogy a szék teljes átköltözése még néhány évtizedet igénybe vett. Ahogy Hunyadot elhagyta a sebesi székelység, melytől e megye korai magyar helynévanyagának jó része származik, úgy hagyta el a csíki (csiglói) székelység is Krassó déli részét, ahol évszázadok óta idegen környezetben is megmaradtak magyar helynevei, pld. az Almás völgy-név, Illyéd, Harampatak, Nérapatas stb. helységnevek. Itt legelőször 1343-ban, némely községben csak 1439 körül kezdik emlegetni az oláho-kat (Makkai id.m.).

Gyergyószék önállóságáról az első bizonyíték 1466-ból származik (Györffy: Székelyek). 1332-ben területén két plébánia ismeretes. Helynevei közül mind régisége, mind ritkasága révén kitűnik Ditró. Ragozatlan személynév, mely a német Dietrich és a későbbi Detre megfelelője. A térképen hasonló név után kutatva a pozsonymegyei Detrekőre figyelünk föl, melynek neve 1274-től 1394-ig szintén Detre volt (Detreh, Dethreh, Detreih, Detryh és Detruh, Házi: Detrekő vára a középkorban Bp. 1917.). 1394-ben Blasenstein, 1420-ban Plawc és 1434-től kizárólag Detrekő és Blasenstein néven szerepel.

A gyergyói Ditró az 1378 előtt használatos Detruh és Detryh alakokhoz áll a legközelebb. Tudjuk azt, hogy Detrekő közvetlen környékét székelyek lakták a középkorban (62, 63). Oklevelek Nagyszombat kör-

nyékén és Moson közeli részein is említik őket. Az első adat 1116-ból, az utolsó 1364-ből való. Ezt követi egy számunkra roppant becses írás 1377-ből, amikor Kislévár és Öregyháza — korábban székely falvak — mint lakatlanok kerülnek Bazini és Szentgyörgyi Tamás és Péter birtokába. (Házi id.m.)

A marosszéki székelyek ötödik nemének második ága a **Pozson** ág. (Lásd Györffy id. munkájában a marosszéki székelyek 6 nemének és nemenként 4 ágának a nevét. A többi székéből csak néhány nem- és ág-név ismeretes.) Marosszéken van Székelymoson helység, Gyergyó, Csík és Udvarhely hármasság határán Fertő tető. Feltűnő a Székelyföldön a Ráb-pataknev, mely a Rába német nevével azonos és a Nyitra melletti Zobor hegynév megismétlődése is.

Az előadottakból megállapítható:

- 1.) Helynévi rokonság a volt dunamenti (pozsonyi és mosoni) székelyek valamint a marosmenti (gyergyói és marosszéki) között.
- 2.) Összefüggés a pozsonymegyei székely terület elnéptelenedése (1370 körül) és Gyergyó benépesülése (14. sz.) között.
- 3.) Detrekő nevének 1378 előtti formája él Ditróban.

Ezek szerint a Pozsony-környéki székelyeket a Székelyföld északi részére, a marosi út ill. az ahhoz vezető gyergyói hágók védelmére áttelepítették. A telepítés legalább két hullámban történt. Először a telegdi székelyek marosmenti részlegét erősítették meg, mely egyúttal Marosszék önállósulásához vezetett az eredeti Telegdi székkel szemben, mely nevet e területen csak a 14. sz.-ig használták. Azután egy másik nyugati hullám — a detrekővidékiek — szállták meg a Gyergyói medencét, mely így Csíkkal szemben önállósult.

Az áttelepítésre okot a volt magyar hűbéres tartománynak, Moldvának 1359 és 65 között bekövetkező önállósulása szolgáltatott. Detrekő 1394-ben megszűnt királyi vár lenni, és 1435-ig a Stiborok birtokában volt. (Házi id.m.) Stibor 1395-ben erdélyi vajda lett, 1396-ban Zsigmond parancsára Erdély védelmét szervezi. (Miklóvszászék önállósítása Sepsiszászék nyugati peremén.) Lehetséges az, hogy Gyergyószék is neki köszönheti önállósulását és megerősítését saját birtokáról nyugati székelyekkel.

Arra nézve, hogy a Pozsony körüli székelység is a telegdiektől, Bihar környékéről származott oda, utalhat az a Györffy által említett adat, hogy a szabolcsi Székely (22) nevű falu mellett, Sényőn egy sasvári (pozsonymegyei) székelynek volt birtoka. A magyar településterület északi karéján rögzített székely nyomok elvezetnek Biharból a pozsonyi Detrekőig. Amint láttuk, a nyelvföldrajz tényei is Pozsony és Kassa vidékének a székelyekével egykor azonos nyelvjárását bizonyítják.

Csík, Marosszék és Gyergyó példájából azt látjuk, hogy egy székely districtusba már beszervezett terület akkor válik önállóvá, ha oda a districtushoz nem tartozó székelyeket telepítenek. Az 1390-ben Csík területéből kiszakadt kis **Kászonaszék** esetében is újabb betelepülést kell föltételeznünk, különben nem látnánk függetlenségét indokoltnak. Kászon-Altíz 1332-ben már plébániás hely volt, mely tényből 1390-ig több hullámban lezajló betelepítésre gondolhatunk.

A Székelyföld betelepülésének történetéből az alábbi általános tanulságok vonhatók le:

1.) A székely törzs a honfoglalás folyamán az országnak különböző tájain szállt meg, csakúgy, mint a többi törzs. Egészen bizonyos az, hogy a székelyek széttelepülése a honfoglalás harcainak és területhódításainak az eredménye volt és nem 100 évvel később Szt. István egy renitens törzsfővel szembeni megtorló intézkedésének a folyománya. Ha így lett volna, akkor a törzs szervezete és egysége fölbomlott volna. Ez viszont annyira megmaradt, hogy a királyok négy évszázad folyamán összeköltöztették a törzs különböző területeken megszállott részét a Székelyföldre.

Ebből az is következik, hogy a többi törzs "szétszórtsága" a székelyekéhez hasonló okokra vezethető vissza és azokéval egyidejűleg keletkezett, tehát a honfoglalás folyamán. A különbség az, hogy a többi törzs szétszórtsága megmaradt, s így törzsi öntudata a törzsszervezet megszűnésével elenyészett. A székely törzs szervezete a székelyek különleges hadi beosztása folytán állandósult, s ez különben sem lehetett veszélyes a központi hatalomra nézve, miután e törzsnek nem volt külön vezére, hanem a fejedelem ill. a király vezetése alatt állott, ki ezt a "törzsfői" hatalmát rendszerint a trónörökösön keresztül gyakorolta. (Lásd a "Magyarázatok"-ban a Tarhosról mondottakat, majd a királyság korában a dukátus intézményét végül IV. Béla és V. István "ifjabb király" mivoltát Erdélyben.)

A székelyek különleges helyzete tehát csakis származásukból ered (akárcsak a kúnoké és jászoké), míg a hét magyar törzs esetében származási különbségek aligha érvényesülhettek már a honfoglalás idején vagy azután. A székely törzs azokon a területeken hagyta fenn nevét, melyeken a 10. században valóban megszállott. A többi törzs is. Ezek a nevek annyiban voltak megkülönböztetésre alkalmasak, amennyiben a megszállott területek telepei keskeny sávokban, csíkokban keletkezve, többnyire egy másik törzs sávjának helyeivel voltak határosak. A székelyek esetében csakúgy, mint a többi törzs esetében.

2.) A Székelyföld első magyar megszállói nem okvetlenül és nem mindenütt a székelyek voltak. A múlt századi kutatóknak azt a teóriáját, hogy a magyarok kezdetben csak az ország centrálisabb fekvésű részeit szállták meg, ahonnan lassan és fokozatosan nyomultak a hegyvidékek völgyeiben a határok felé, már Kniezsa megdöntötte a két világháború közötti időben folytatott helynévkutatásával. Ő — a 11. század dal foglalkozva — rámutatott az Erdélyi medencének és Sárosnak épp olyan régi magyar jellegére, mint amilyen a Nagy-Alföld és a Kis-Alföld volt. A magyarok jelenlétét a 11. században Marosszéken és Hunyadban is igazolta. (Kniezsa: Magyarország népei a 11. sz.-ban.) Legújabbban Györffynek az a fölismerése, hogy a 10. sz. magyarjai a telet a nagy folyók völgyében, a nyarat viszont mènesekkel és gulyáikkal a kárpáti legelőkön töltötték, új megvilágításba helyezi a magyar településtörténet eddigi elméleteit. (Györffy: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. Bp. 1970.) A Kárpátok területén azok a földrajzi nevek, melyek akár magyarul, akár szlávul 10. sz.-i magyar vezérekre utalnak, azok itteni nyári szállásait jelölik.

Így a 10. és 11. sz. fordulóján a két Küküllő partvidékén, sőt az Olt háromszéki kanyarulatánál is az utolsó Gyula családtagjainak, ill. Szt. István első erdélyi vajdájának nyári szállásai rajzolódtak ki a helynevekből a Gyulafehérvár és Küküllővár környéki téliek párjaiként. Ezeknek a nyári szállásoknak a központjaiban kisebb, állandó jellegű te-

településeknek kellett keletkezniük, különben nem állandósult volna a népakán (majd a térképen) a birtokos vezér neve. Az állandó települések védelemre, gyepűövre szorultak. Nos, mi az A 11 jelű területet (és éppen ez az Olt háromszéki kanyarulatának vidéke) körülvevő gyepű keletkezésének korát 1045 utánra tettük (1968-ban), mintegy 100 évvel korábbra, mint Kniezsa (1938-ban) Győrffy megállapítása is inkább a 11. sz. elejére billenti a mérleget.

Ekkor azonban még a sebesi székelyek Hunyadban honosak.

3. MAGYARÁZAT AZ ADATTÁRBA FOGLALT HELYNEVEKHEZ

Törzsnevek.

- 1.) Nyék. A 7 magyar törzs számozásánál a byzanci császár sorrendjét követjük. Ő mindegyik törzsnél hangsúlyozta annak sorszámát. Fölsorolását a kabarokkal kezdte, utánuk a Nyéket említette "második"-nak. Mind a kabarok, mind a Nyék törzs előkelő sorolásának meg kellett legyen az oka. Erre még visszatérünk. Miután a kabarokkal külön foglalkozunk, a Nyékkal kezdjük a törzsek számozását.

Ez az egyetlen, tisztán a finnugorból származtatott magyar törzsnév. Jelentése: sövény, gyepűtorlasz, de csak finnül. A magyar nyelvben értelme nincs, a finn-ugor népeknél viszont törzsnévként ismeretlen.

Helynévként legtöbbször, mint főnév alanyesetben szerepel, de ismeretes -i végű változata (11. századi genativus?) Nyéki(11.). Kicsinyítésére a -ke képző nem alkalmas, de az lehetett a -cs, mint Győ, Gyé esetében a Gyécse. Ezért tartja a szerző a drávántúli Nekcse (14.) helynevet a Nyékből származottnak. (Esetleg idevonatkozó a Nyekes völgy és tető Borsodban, Csernely és Járdánháza között, mint melléknevesített formája a Nyéknek. E helynévről okleveles adatot nem ismerünk. Talán a közelében fekvő Nekézseny község nevével függ össze.)

Problematikus -falva összetételű alakja (28.), miután ilyen típus a 13. sz. előtt nem volt használatos. Adatunk 1405-ből való. Bizonyosak vagyunk a felől, hogy a -falva újabb keletű toldalék az eredeti Nyékhez. Ilyen — később falusított — nevekre számos példát hozhatunk fel: Lődösfalva még 1368-ban is Lewdews-ként fordul elő. (Csánki II. 772.), Gyulafalva 1296-ban még Yula (Csánki II. 487.), Gátfalu 1337-ben Gach, Gad (Csánki II. 312.), Székelyfalva 1300-ban Zeek (I. 267.) stb..

- 2.) Megyer. E törzsről nevezi magát az egykori onogur (=10 törzs) törzsszövetség magyarnak. Erről a törzsről nevezett helyek többnyire megtartották az eredeti "megyer" alakot, az okleveles előfordulásokban mégis nyomon követhető a meyer -mogyer -mogyor -magyar változás, ha az összes "Megyer" helység adatait vizsgáljuk. Ezért — a korábbi kutatóktól eltérően — törzsnévnek tartjuk a pozsonymegyei Nagy-Magyar helység nevét is.

Kicsinyítésül -cse és -ke képzővel fordul elő (35, 1) valamint czen képzők archaikus formájával -cs, és -k (18 és 34). A 34 alatt tárgyalt "Megyerk" hegynévre Erdélyben a szerző lett figyelmes. Erről ugyan okleveles adatunk nincs (éppen ezért maradt eddig észrevétlen), de már a középkor folyamán elavult -k kicsinyítő képzője ősiségét bizonyítja. Már a legrégebb részletes térképen is szerepel.

A meyer szó eredetét az ugor menyisi (=vogul) és egy bolgár-török -eri, -ri népnévképző (pld. agacs+iri=erdőlakók) összetételére vezetik vissza. Jelentése tulajdonképpen "magyar-ember" lenne. (A magyarázatot nem érezzük teljesen meggyőzőnek.)

3.) Kürtgyarmat. Konstantin határozottan egy törzsként említi, de jelentése és helynévi hagyatéka két külön törzsrre vallanak. Kürt=hólavína, Jeniszei-vidéki török; Gyarmat=fáradhatatlan, bolgár-török. Helynevekben vagy kürt, vagy gyarmat típusra akadunk és sohasem összetett alakra. A térképen mégis közös településterületüket regisztrálhatjuk: ÉNy. Magyarországon találjuk a Kürt- helynevek 54%-át, velük a Gyarmat helynevek 33%-át. Dél Magyarországon viszont a Gyarmatok 28%-a mellett a Kürtök 18%-át. Ez azt jelenti, hogy a Kürt típus 72%-a és a Gyarmat típus 61%-a ugyanarra a területre jellemző helynév. A császár híradása és a térkép tehát az eredetileg 2 törzs közös vezér alá helyezéseére enged következtetni.

Mindkét név általában alanyesetben fordul elő. Kivételt csak a 8.) alatt tárgyalt képez -ös melléknévképzővel. Nos, ilyen "Kürtös" nevű helység több is van ill. volt Magyarországon:

Kürtös, Tolna megye, Keszölc m. 1494: Kyrthez, Cs. III. 435.

Kürtös psz., Zala m., Nagykanizsa ÉNy. 1364: Kyrthus, Cs. III. 76.

Kürtös, Zala m. Szt. Mihály és Kethida közt. 1464: Kwrthews, Cs. III. 76.

Kürtös, Somogy m., Sárd É. 1422: Kyrthus, Cs. II. 624. és a sopronmegyei Megyer jelzője: Kürtös (1358.) valamint a mai Arad megye területén lévő Kürtös, melyről középkori adat nincs.

Ezeket a kürtösöket a kutatók (Kniezsa, Házi, Kálmán) nem tartják törzsneveknek, hanem a kürt mai magyar jelentéséből (bugle, horn) katonai kürtösöket vélnek a felsorolt helyek névadóinak. Véleményünket alátámasztja az a tény, hogy okleveles adataink valamennyien 1350 utániak. Más a helyzet a nógrádmegyei Kürtös falukkal, melyek nevüket a Kürtös patakról nyerték. A víznév nem vezethető vissza egy katonai kürtösre. Miután már 1264-ből van rá adatunk és olyan területen folyik, amelyen a törzsnevek nagy része a kürt-gyarmat törzsről tanúskodik, fölösleges másban (pl: a patak kürtölő hangjában) keresni a keresztapát, elfogadhatjuk törzsnévnek.

- 4.) Tarján. Török jelentése alkirály. Magashangú változatainál (Terjén, Terény) kimutatható az eredeti "tarján" alak.
- 5.) Jenő. Török jelentése tanácsadó. Feltüntetett helyneveinkben egy -d (tulajdonnévképzős) végződésű alaktól eltekintve mind nominatívusban szerepelnek. A baranyamegyei Jenőfalváról és a székkelyföldi Csikjenőfalváról nincs középkori adatunk; utóbbi fekvése folytán sem tekinthető törzsnévnek, így ezeket mellőztük.
- 6.) Kér. Jeniszei-vidéki török, jelentése óriás. A leggyakrabban előforduló törzsnév a helynevekben. Megtaláljuk -i végű változatát is (11, 30, 33, 34, 37, 41.), melyek közül kettő már 1002-ben szerepel. Lehet, hogy "Kéri" volt az eredeti alak. Sokszor -cs kiesítőképzővel látták el. Az oklevelekben olvasható kécs alakok ("Keech", "Keych" stb. a 13., 14. és 15.-nél) az r időleges kiesésének foghatók fel, annak is inkább, mert a ma idézett helyeket mind kéresnek hívják.
- 7.) Keszű. Török, jelentése töredék, ág. Gyakorisága a kérével vetekszik. Ma már ritkább "keszű" (23, 37, 39, 41) és Keszű (16, 38)

alakjai lehettek az eredetiek, mivel az oklevelekben ezek a formák a túlnyomóak.

Érdekes a "Keszín" változat (42) mely egy -ény képzős fejlemény torzulása (v.ö. Birin=Berény, B2).

Községünk 1307-ben "Kuzyn" olv. Kúszin néven szerepel. Ez a tény vezetett minket arra, hogy a mai Németújvár eredeti Kúszén nevében a Keszi törzsnévre ismerjünk. A fejlődés a következő: Kúszén=Kúszin=német Güssing majd a magyar Újvár és elnémetesedése után Németújvár.

Ugyancsak analógia útján jutottunk arra a következtetésre, hogy a szerémségi Kesinci (22) "Keszi lakóit" jelenti, mert Lipakeszi szláv neve Keszinc, azonos jelentéssel. Az okleveles előfordulás (Keze) ugyanaz, mint Karancs-Keszi (7) esetében.

K a b a r törzsnevek

"A hetes szám, mint a törzseknek szinte változatlan száma, majdnem törvény volt az összes török-tatár törzseknél." írja Marczali a Magyar Nemzet történetében (1895.). Ez a körülmény magyarázhatja a magyar krónikások attitűdjét: hét törzs honfoglalásáról beszélnek akkor, amikor a magyar törzsszövetség már nyolc vagy inkább tíz törzsből állott, miután a kazároktól hozzá átpártolt három kabar törzsszel gyarapodott. A kutatók ezt a három kabar törzset nyolcadikként szokták emlegetni. Konstantin byzanci császár is egy törzsként ismerte a kabarokat, ám — mint már említettük — velük kezdte a felsorolást. "Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt törzse."

A kabar törökül lázadót jelent. A kazároknak három törzse ugyanis "föllázadt" és a 9. sz. derekán a kazároktól elszakadó magyarokhoz csatlakozott. A kabar név — nyilván értelme miatt — nem volt használatos a — kabarral bővült — magyar törzsszövetségben belül. Helynévi nyoma nincs. Helyette megtalálható a Kazár (Kozár) 8 esetben is. Kniezsa nem volt biztos a Kozár helynevek valóban kazár eredetében, mivel e nevek a szlávból is magyarázhatók. Kivételt csak Kozárvárnál (42) tett, hangsúlyozva a név törzsnévi jellegét. Azóta a baranyamegyei kozáron (80) ásatási lelet bizonyít a hely kozár volta mellett. 10. századi magyar lovas harcos sírjában zsidócsillagos gyűrű. A török fajta kazár nép egy része ugyanis a zsidó, más része a mohamedán hitre tért. Miután a többi "kozár" helynév is jellegzetesen kabar környezetben, azaz a kabar törzsekre jellemző külső vonalon található, fölvevük valamennyit.

A három kabar törzs neve közül csak egyet, a kálizt említi a kútfő. (Anonymus) A varsány és tárkány nevű helyek földrajzi elhelyezkedéséből (majdnem az egész ország területén föllelhetők, mindig jellegzetesen magyar környezetben, sokszor királyi várbirtokon) és abból a tényből, hogy nem személynevek és jelentésük magyar nyelven nincsen, a kutatók (Nagy Géza, Kniezsa, Györffy) e két név törzsnévi eredetében egyetértenek. Miután Konstantin a magyar törzsek között nem említi őket, kézenfekvő a névszerint nem ismert kabar törzsekkel való azonosításuk.

1.) V a r s á n y. Egy hegycsoport neve a Kaukázus keleti végén. (Györffy: Honfg. 193.) A történelmi Magyarország területén 26 hely nevében mutattuk ki. Ezek közül 22 "Varsány", 1 Varsád, 1 Varsa, 1 Vason, 1 Vasand néven szerepel. Miután ez a szám négyvel több, mint

amennyit az eddigi kutatók (Kniezsa és Győrffy) a Varsány törzsnévnél tárgyaltak, véleményünket meg kell indokolnunk:

Az a 22 helység vagy puszta, melyet ma varsánynak hívunk, az oklevelekben — egy kivétellel — "r" nélkül: Wosyan, Wossyan, Vosian, Vosyan, Vousian és Wassan alakokban olvasható. (Csak az első említéseket soroltuk fel!) A rotacizálódás (r-esedés) későbbi folyamata a hosszan ejtett "s" helyén: ss =rs, akárcsak Hásságy=Hárságy baranyai község esetében, melynek nevét egy 1068-as oklevél 1402-es átíratában még r nélkül látjuk. Cs. III. 489.

Az 57b.-vel jelölt Szlavóniai Varsányunk viszont Worsan alakban olvasható első említésekor. Nyilván ezért nem számították az eredeti Wosianok közé. Ha figyelembe vesszük azonban, hogy az oklevél 1350-ben kelt, és összevetjük a 38. sz. Varsánnyal, mely 1338-ban még Wossyan, de 1452-ben már "Warsaan"-ként szerepel, akkor egy 1350-es r-es előfordulás nem lephet meg és nem zárhatja ki egy eredeti Wosyan feltételezését.

A többi alak közül Vasandot Kniezsa törzsnévnek tartotta, mert ha a "d" járulékot, mely gyakori tulajdonnévképző, lefejtjük az 1332-es okleveles adatról, marad: Wosan, mely ugyancsak egy Wosyan származéka lehet. Példa erre a Varsányegyháza (33.) okleveles Wassan írása 1321-ből. Nos, mi hasonló elgondolásból vetjük fel a Vason (1266: Wosun) nevet (35.) a Varsányok közé. Itt még egy "d" képző sem áll útunkba.

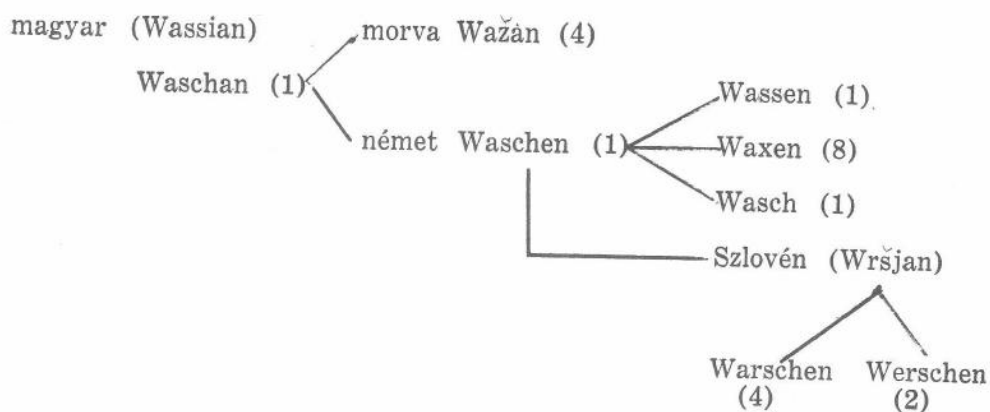
A Varsa (81b) és Varsád (85) esetében okleveles adataink csak 1322 ill. 1305-ből valók. A 14. században az r már megjelenhetett. A d képzőre már Vasan+d-nál volt példánk. Szokatlan azonban az n elmaradása. Csakhogy az -ány, -ény végződés éppúgy képzőnek érezhető, mint a -d. Mindkettő igen jellemző a magyar hely- és személynevekre. Egy "képző" viszont el is maradhat.

E két utóbbi név Varsány voltát a vitatható etimológiánknál jobban támogatja a fekvése. A Varsa Egyházas-Kozár (81a) és Tárkány (82) között, a Varsád Kalaznó (84) (Kaloznya) mellett, egy Tárkány és két "Székely" közelében található. A kabar eredetre gondolni nem túlságosan merész dolog.

Morvaország és Ausztria azon területeinek földrajzi neveit vizsgálva, melyek a 10. sz. folyamán és részben a 11. sz. elején magyar uralom alatt állottak, nagyon sokszor a Varsány törzsnévre ismerünk. Miután ez a név rendszerint utólagos névértelmesítéssel a környező nyelvek rendszerébe beleilleszkedett, megállapításunk egyedül nyelvészeti érvekkel nem lenne megvédhető az ellenkező véleményekkel szemben. Mint, ahogy vizsgálódásunk egész folyamán, úgy most is a helynevek egymáshoz való földrajzi viszonyát tekintettük bírónak vitás esetekben. A varsánynak vélt ausztriai helyek pontosan azokon a vonalakon találhatóak, amelyek különböző időpontokban, hosszabb-rövidebb ideig magyarok lesekkel, örökkel megerősített nyugati határait azaz gyepeit jelölik. Morvaország területén helyzetük teljesen problémamentes.

Morvaországban főleg "Wassan", Ausztriában leginkább Waxen Wachsen, illetve Warschen-Werschen összetételű alakokat találunk. 1-1 Waschan, Waschen, Wasch, Wassen mellett. Ezek kialakulását így képzeljük el:

(a nevek melletti számok az előfordulás mennyiségét jelentik)

Miután a kabarok eltűntek Ausztriából, az ő volt figyelőhelyeiknek törzsükből képzett nevét a nép már nem értvén, értelmesíteni kezdte. Német nyelvterületen a waschen (=mosni) ige és a wachsen (=nöni) ige kínálóztak értelmül. Ehhez annyit, hogy infinitivusban álló igével különben nem szoktak földrajzi helyeket nevezni, s jelen szavaknál még a főnevesített alak (a mosás, a növés) is furcsa víz- és hegynévként.

A waschen-ből szlovén környezetben wršjan lehetett — ezt tartják ma a warschen összetételű hegynevek kiindulásának — mely hegyenlakókat jelent. Ebből fejlődtek Warschen, Werschen különböző képzőkkel és összetételekkel.

Az a tény, hogy a Warschen- és Waxen összetételű nevek többnyire hegyeket jelölnek, egyrészt úgy magyarázható, hogy ezek a fejlemények éppen hegyeknél adtak értelmet a föltételezett, eredeti Wassiannak, másrészt úgy, hogy ezek leshelyek voltak és, mint hegynevek túlélték a tövükben létesült egykori kicsi telepek neveit. Kniezsa a párhuzamos helynévadás (Budapest, 1944.) c. munkájában rámutat arra, hogy a lakott telepek nevei cserélődnek leghamarabb, mert a kis faluk elpusztulhatnak, az egyéb földrajzi helyek nem.

2.) **Tárkány.** Kasgar (keleti török) **tärkin** = összegyűjtött sereg. Türk **tirgin** = sereg (Türk tiril = magyar terel). (Pais Dezső: Az ogur hozzátartozói. A Magyar Nyelv 1970. szept. számában)

Magyarországon 13 helynévben mutattuk ki. Ebből 9 szerepel Kniezsánál, 1 további Győrffynél, míg hármat a szerző gyűjtött össze a térképről, mint külterületek, puszták neveit. Valamennyi esetben "Tárkány" néven fordulnak elő.

Ide soroltuk a két ausztriai Takern községet is. Ezek nevét osztrák kutatók ismeretlen eredetűnek minősítették. Mi egy Tarkan = Tarken = Tarkern (a tatárok régies német többszámának "Tartern"-nek analógiájára) fejlődést, majd ebből Takern egyszereződést tételezünk fel. A két helység kezdetben nyilván egy településből fejlődött, hacsak nem a kettő között emelkedő hegy — Takernberg — adta mindkettőnek a nevét. Ez esetben a hegy éppolyan kabar leshely volt, mint a varsányok hegyei. Két "Wachse-negg" között fekszik.

3.) Káliz. Már Nagy Géza a kabarok egyik törzsének tekintette őket. Miután az Aba nemzetség kabar származását krónikáink nyilvántartották, a Képes Krónika pedig e nemzetséget korozmin-Káliz eredetűnek mondja, (Szilágyi II. 14., Györffy I. 42., Tolszov: Chorezminszkaja genealogija Szamuela Aby. Szovj. Etn. 1947. I.) kézenfekvő a kálizoknak a kabarok közé sorolása. Sőt: ez az egyetlen törzsnév, melynek kabar volta krónikai adatokkal is alátámasztható. Mégis ennek a több, mint föltevésnek a jogosságában többen kételkedtek, mint a varsány és tárkány kabar-törzsnév voltában.

A kételyek oka egyrészt a kálizok nyelvében, másrészt vallásában keresendő. Az Aral tó délkeleti partvidékéről (Chovarezm) származó korozminok ugyanis egy indoiráni nyelven beszéltek és nem törökül, mint általában a kazárok. A kálizok nyelvéből a magyar helynévkutatás egyik régi nagy problémáját oldotta meg legújabban Györffy: Wien város magyar Bécs nevét. A kálizok nyelvén az eredetileg medencét jelentett (akárcsak a német Becken) és a bécsi medencére vonatkozott. Csakhogy ez a szó indó-iráni nyelvükön p-vel kezdődött. A p=b átalakulás csak török nyelvben mehetett végbe, miután a törököknél — ekkor még — a p hang hiányzott. Ezek a törökök csak a többi kabarok lehettek, akik a magyarba már bécsként adták tovább ezt a helynevet. Ez a megállapítás tehát a kálizok kabar voltát illető erős bizonyíték.

A kálizok mohamedánok voltak. Törökös katonai szervezettel rendelkeztek, de pénzváltással és sókereskedelemmel is foglalkoztak (Kniezsa 439, és Györffy I. 703.). A XI. században emlegetett izmaeliták vagy szerezsenek viszont volgai bolgár mohamedánok voltak, akiknek sem katonai ténykedést, sem magyar nemzetségekkel való rokonságot nem tulajdonítanak kútfőink, csupán pénzügyleteik révén váltak nevezetessé.

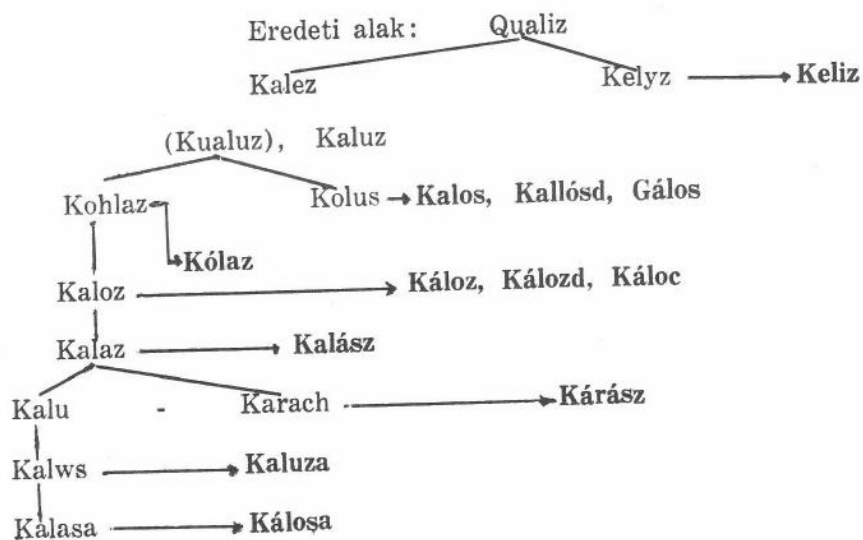
Problémát itt az okozott, hogy mind az izmaelitákat, mind a káliz eredetű mohamedánokat Magyarországon böszörményeknek is nevezték. (arab moslim=persa musulman=kaukázusi tatár musurman=kirgiz busurman. Utóbbi alak a kaukázusi tatárból és az oszmánból is adatható. T.E.SZ. I. 365-66.) A név eredetileg a chvarezm-i sahnak a Szir-darja mentén élő alattvalóira vonatkozott, jelentése (mohamedán) révén azonban Magyarországon kiterjedt az izmaelitákra, s később — véleményünk szerint — csak utóbbiakra vonatkozott, mert a kálizok nagy része a többi kabar és magyar törzsszel együtt keresztény lett.

Míg az izmaelita név helyneveinkben nem szerepel, a böszörmény is csak ritkán fordul elő, addig a kálizt húsz esetben tudjuk kimutatni, mégpedig mindig a varsány és tárkány szomszédságában, azaz a kabar vonalon. Munkánk szempontjából itt is a földrajzi elhelyezkedést tartjuk a legnyomósabb érvenek, és ez a kálizok kabar jellegét, elővéd szerepét fényesen bizonyítja.

A Káliz név oklevélben először 1111-ben szerepel (caliz). Helynévi előfordulását érdemes időrendi sorrendben bemutatni, hogy a szó változásait mind a régiségben, mind jelenlegi használt formáikban áttekinthessük:

Okleveles alak	az oklevél évszáma	jelenlegi helynév
Kaluz	1082	Kálozd
Kalez	1135	Kalász
Qualiz	1156	Kalász
Kualuz	1212	Kálozd
Kolus	1260	Kalos
Karach	1313	Kallósd
Kohlaz	1320	Kóloz
Karaz	1325	Kárász
Kaloz	1340	Gálos és
		Káloc
		Káloz
Kalaz	1348	(Káloz, majd:) Kárász
Kalu	1374	Kaluza
Kalws	1419	Kálosa
Kalasa	1427	Keliz
Kelyz	1436	

Ebből az alábbi levezetésre juthatunk
(kiemelve a ma élő formákat írtuk)

E törzsnevet Ausztria területéről nem tudtuk kimutatni, mert itt kétségtelenül Kals-ra változott, ez viszont egy Karl's-ra is visszavezethető vagy Kal=kopasz származéka is lehet, tehát nem okvetlenül Kalis, Káloz eredetre megy vissza.